

Hyvinvointiyhteiskunta moraalisena hankkeena

Näkökulmana vastavuoroisuus

Käsityksiä hyvästä yhteiskunnasta voidaan kuvata monin eri tavoin. Filosofisessa tarkastelussa on keskitytty pohtimaan erityisesti oikeudenmukaisuutta ja sen toteutumisen ehtoja. Historian kuluessa on luotu hienovaraisia erittelyjä siitä, mitä olisi otettava huomioon, kun oikeudenmukaisuutta sovelletaan erilaisten hyvien ja taakkojen jakamiseen, kun pyritään tasoittamaan ihmisten välisiä synnynnäisiä ja yhteisöelämän tuottamia eroja ja kun on päätettävä, miten yhteisön sääntöjä rikkoneita on rangaistava.¹

Historiallinen tarkastelutapa soveltuu hyvin myös yhteiselämän erilaisten toteuttamismuotojen tutkimiseen. Se tarjoaa käsityksen eri aikoina toteutetuista hyvinvoinnin jakamisen periaatteista ja niiden taustalla vaikuttaneista ajattelutavoista. Historiallinen tutkimus on kartoittanut myös erityyppisten sosiaalisen vastuun hahmottamistapojen aatteellisia juuria. Näin voidaan ymmärtää hyvinvointimallien taustalla olevia ajatteluperinteitä ja niiden varaan rakentuvia poliittisia ratkaisuja.²

Hyvinvointimallit ja niiden väliset erot ovat tulleet monesta syystä jälleen ajankohtaisiksi. Onnistuneen sosiaali- ja terveystalouden harjoittaminen on saanut aikaan sen, että syntyvyys vähenee ja väestö vanhenee, mikä vaikuttaa huoltosuhteeseen. Henkeä uhkaavien joukkoepidemioiden voittaminen ja monien kansanterveysongelmien selättämi-

nen eivät muuta sitä, että jokainen kuolee johonkin. Kasvava ongelma ovat ihmisen viimeiset vuodet, kun toimintakyky heikkenee ja muiden apua tarvitaan paljon.³

Hyvinvointimallien eroista riippumatta on havahduttu siihen, että uudenlaisten toimintamuotojen lisäksi tarvitaan aiemmasta poikkeavaa ajattelutapaa. Asiantuntijavetoisen ja yhteiskunnan järjestämien palvelujen varaan rakentuvan toiminnan rajat ovat tulossa vastaan. Vastaista tilannetta varten on kehitettävä paitsi oma- myös vertaisapujärjestelmiä. Ennaltaehkäisevän ja ylläpitävän toiminnan merkitys korostuu siitä huolimatta, että lääketieteellinen tutkimus ja hyvinvointipalvelujen digitalisoituminen tarjoavat uudenlaisia mahdollisuuksia sairauksien hoitoon ja parantamiseen.⁴

Suomessa tuskallisesti synnytetty sote-uudistus uhkaa epäonnistua uusien ajattelu- ja toimintatapojen luomisessa, kun päähallituspuolueet keskittyvät viemään läpi ideologisia lempiajatuksiaan valinnanvapaudesta ja maakuntahallinnosta.⁵ Vaikka rakenteelliset mallit olisivat kuinka hyviä, niiden avulla ei voida ratkaista kaikkea, vaan tarvitaan käytännön työtapoihin vaikuttavia sosiaalisia innovaatioita. Myös kansalaisten on uudessa tilanteessa selvitäkseen muutettava paitsi asenteitaan ja odotuksiaan myös omaa tapaansa toimia.

Hahmotellen tässä artikkelissa, kuinka toimijoiden myönteiseen, hyvään hyvällä vastaavaan vastavuoroisuuteen perustuva toimintatapa voisi tarjota ajatteluvälineitä sote-uudistuksen kaltaisten yhteiskunnallisten haasteiden arvioimiseen ja toteuttamiseen.⁶ Lähestyn aihetta hahmottelemalla kolme hyvinvoinnin tuottamiseen tähtäävää moraalifilosofista ajattelutapaa. Muotoilen ne yksinkertaistuksiksi sen varaan, kuinka arvojen ja normien suhde ymmärretään ja kuinka toimijoiden välinen vastavuoroisuus toteutuu. Hahmotelmani eivät vastaa monimuotoista ja sotkuista todellisuutta, mutta niitä voidaan käyttää erilaisten, usein keskenään ristiriitaisten pyrkimysten ja tavoitteiden erittelemiseen sekä paikantamaan hyvinvointipoliittisten erimielisyyksien eettisiä taustatekijöitä. Hahmotelman avulla voidaan myös luonnostella hyvinvoinnin toteuttamisen historiaa ja ajatusmalleja, joihin yhteisöt ovat tukeutuneet yrittäessään turvata ja edistää hyvää yhteiselämää. Artikkelin lopussa luonnostelen, mihin suuntaan vastavuoroisuuden ajatusta voidaan kehittää niin, että se tarjoaa välineitä vastata käsillä oleviin yhteiskunnallisiin hyvinvointihaasteisiin.

HYVÄN YHTEISKUNNAN EETTISET RAKENNUSAIINEET

Tuomas Akvinolaisen tiivistys moraalin keskeisestä sisällöstä *bonum est faciendum et prosequendum et malum vitandum* – hyvää on tehtävä ja edistettävä ja paha vältettävä – sopii reseptiksi myös sosiaalista hyvää toteuttavan yhteisön toimintaan.⁷ Pahan estäminen on yhteiskunnan keskeinen tehtävä. Esimerkiksi voimassa oleva rikoslaki ilmentää, kuinka yhteiskunta ymmärtää tämän tehtävän toteuttamisen. Paha estäessään yhteiskunta varjelee erilaisia yhteisöllisiä ja kansalaisten hyviä, minkä perusteella voidaan puhua *varjelevasta yhteiskunnasta*.

Kansalaisyhteiskunta alkoi muotoutua erityisesti 1700-luvulta alkaen erilaisten kansalaisuuteen yhdistettyjen oikeuksien ja vapauksien varaan. Kriitikot puuttuivat kuitenkin siihen, että oikeuksien toteutuminen käytännössä riippui voimakkaasti ihmisen asemasta yhteisön jäsenenä.⁸ Todellisuudessa vain varakkailla miehillä oli mahdollisuus toteuttaa perustavia kansalaisoikeuksia. Varattomuus ja oppi-

mattomuus tekivät niiden hyödyntämisen vaikeaksi tai mahdottomaksi, ja naiset oli suljettu niiden ulkopuolelle.

Etenkin sosiaalivaltion kehittäminen laajensi ajatusta yhteiskunnan velvollisuudesta kansalaisia kohtaan. Yhteisvastuullisuuden periaatetta toteutettiin toisaalta jakamalla riskejä erilaisten sosiaalivakuutusten avulla, toisaalta rakentamalla vähitellen verotuksen varassa toteutettavia yleisiä hyvinvointipalveluja ja tasoittamalla erityistuilla hyvä- ja huono-osaisten välisiä eroja.⁹ Taloudellisten, sosiaalisten ja sivistyksellisten palveluiden ja etujen jakamista voidaan pitää yhteiskunnan harjoittamana hyvän tekemisenä. Tässä roolissa julkinen valta esiintyy *huolehtivana yhteiskuntana*.

Hyvinvointiyhteiskuntaa on viime vuosina kritisoitu monelta kannalta. On sanottu, että sen ylläpitäminen käy ennen pitkää taloudellisesti mahdottomaksi. Sitä pidetään kuitenkin myös aikansa eläneenä sillä perusteella, että se ohjaa palveluillaan ja tuillaan voimakkaasti ihmisten elämää. Sen suojaverkkoja pidetään passivoivina, ja niiden ajatellaan vievän perusteettomasti yksittäiseltä ihmiseltä hänelle kuuluvaa vastuuta.¹⁰ Uudenlaisia ajattelu- ja toimintatapoja etsittäessä korostetaan ihmisen oman ja ihmisten välisen toiminnan merkitystä. Yhteiskunnan tehtäväksi nähdään toimintamahdollisuuksien tarjoaminen, osallistaminen ja ihmisten voimauttaminen. Näin toimiessaan julkinen valta edistää hyvää ja toteuttaa mallia, jota voidaan kutsua *vertaistavaksi yhteiskunnaksi*.

Tarkastelen seuraavassa kolmea erilaista tapaa toteuttaa hyvää sosiaalista yhteiselämää, ja kutsun

1 Miller 2017.

2 Ks. esim. Eräsaari & Rahkonen 2001; Hennock 2007; Raunio 2007; Arffman 2008.

3 Strandberg 2017, 17–21.

4 Kunnamo 2017, 114–126.

5 Hiilamo 2017.

6 Käsitteen määrittelystä ks. Coffee 2012, 159–160; Fehr & Gächter 2000.

7 Tuomas Akvinolainen, *Summa theologiae* Ia–IIae q. 94.

8 Nuotio 2001, 288–291; Goodin 1995, 28–37.

9 Metz 2008, 45–47, 95–97.

10 Juvonen 2014.

hahmotelmiani varjelevaksi, huolehtivaksi ja vastaavaksi yhteiskunnaksi. Pohdin myös, millaisina ne näyttäytyvät, kun niihin sisältyvät ihanteet eivät toteudu. Lopuksi luonnostelen, millä tavoin kullakin tavalla ymmärretty yhteiskunnan tehtävä mahdollistaa vastavuoroisuuden sosiaalista yhteiselämää ohjaavana ihanteena ja millaisia suuntaviivoja vastavuoroisuuden ihanne voi tarjota hyvinvointipoliittiseen keskusteluun.

VARJELEVA YHTEISKUNTA

Varjelevan yhteiskunnan perustehtävää, pahan estämistä ja vastustamista, voidaan tarkastella kahdesta suunnasta. Voidaan kysyä, mitä yhteiskunta tekee, kun se varjelee. Asiaa voidaan pohtia myös siltä kannalta, mitä tällainen toiminta on sen kohteen, kansalaisen näkökulmasta. Koska varjelevan toiminnan keskeinen tavoite on suojata arvokkaina pidettyjä asioita, se ilmenee ennen muuta kieltoina: älä, et saa, sinun ei pidä. Velvollisuuden ilmaisevien moraalisten kieltojen tavoin yhteiskunnan normisäädösten tavoite on varjella kansalaisten ja koko yhteisön keskeisiä hyviä, tärkeimpiä arvoja. Tappamiskielto varjelee elämää ja varastamiskielto suojaa toisen omaa. Kiellot suojelevat myös yhteisöelämän tärkeimpiä arvoja, esimerkiksi erityyppiset petokset kriminalisoimalla yhteiskunta varjelee yhteisöelämän luottamusluonteen kannalta välttämätöntä totuudellisuutta.

Kielloille on luonteenomaista, että ne rajaavat toimintaa tavoitteena suojella, mutta eivät vielä tuota mitään hyvää sinänsä. Kieltojen varassa toteutuvaa, varjelevaa etiikkaa on siksi kutsuttu myös minimimoraaliksi. Se on moraalisen toiminnan vähimmäisehto. Käytännön esimerkiksi ajattelutavasta käy lääkärin etiikan nyrkkisääntö: *primum non nocere*. Sen mukaan lääkärin on ennen muuta pidettävä huolta siitä, ettei hoito vahingoita. Potilaan tilanne ei lääkärin toiminnan vuoksi saa ainakaan huonontua.¹¹

Kieltoihin keskittyviä lähestymistapoja, jollaisia erityisesti velvollisuuseettiset mallit ovat, on arvoisteltu riittämättömiksi. Lisääkö hyvinvointia paljonkaan se, että ihmisiä kielletään vahingoittamasta muita? Ilman yhteiskunnan varjelevaa funktiota kenen tahansa tilanne voi kuitenkin huonontua

hetkessä dramaattisesti. Jos ihmiset eivät sitoudu lähimmäisen henkeä suojaavaan tappamiskieltoon ja jos yhteiskunta ei lainsäädännöllään ja instituutioillaan ylläpidä sitä, kukaan ei ole turvassa toteuttamaan mitään arvokkaita asioita.¹²

Pahan estäminen on ihanteellisessa muodossa kansalaisen kannalta suojaamista ja suojelemista niin, että ihmistä ja hänelle tärkeitä asioita estetään vahingoittumasta. Tällaiselle toiminnalle on tunnusomaista, että sen vaikutukset tulevat näkyviin epäsuorasti. Kun varjeleva yhteiskunta hoitaa tehtävänsä, kotioven takanaan sulkevan ei tarvitse varustautua sen varalta, että ensimmäinen vastaantulija ryöstää ja pahoinpitelee hänet. Terveystuotopalvelujen laatu ei riipu siitä, millaisia lahjoja potilas häntä hoitaville antaa. Rakennukset eivät romahda turvallisuusvalvonnan puutteesta, ja elintarvikkeina kaupataan vain sellaista, mikä ei ole myrkyllistä eikä – ainakaan välittömästi – aiheuta terveyshaittoja. Varjelevan yhteiskunnan toiminta rakentaa myös ihmisten välistä luottamusta ja ylläpitää turvallista arkea, jonka arvon havaitsee vasta, kun siihen kuuluvat asiat ovat uhattuina.

Hierarkkisesti rakentuneessa patriarkalisessa yhteiskunnassa esivallan toiminta rinnastui vanhemman ja lapsen suhteeseen. Vanhemmat joutuvat uhraamaan paljon huomiota sille, etteivät lapset vahingoittuisi tai vahingoittaisi itseään ja toisia. Lapsia varjellaan rajaamalla ja estämällä heitä mutta myös kieltämällä. Nykykasvatuksen tavoitteena on kuitenkin, että lapset sisäistävät tärkeät kiellot niin, että ulkoapäin tuleva estäminen ja suojeleminen käyvät vähitellen tarpeettomiksi.

Myös kansalaisyhteiskunta ilmentää hyvinvoinnin rakentamista suojaamalla ja suojelemalla. Se tulee näkyviin esimerkiksi lailla säädetyssä turvavyönnäköpakossa.¹³ Tällaista määräystä noudatetaan yleisesti, koska ihmiset ymmärtävät turvavyönnäköpakon käyttämisen ja onnettomuuksien seurausten välisen yhteyden. Turvavyöt estävät liikennekuolemia ja lieventävät onnettomuuksien aiheuttamia henkilövahinkoja. Harva väheksyy tavoitteen merkitystä, ja siksi valtaosa ihmisistä on halukkaita käyttämään turvavyötä sen mahdollisesti aiheuttamasta lievästä epäpäämukavuudesta huolimatta.

KONTROLLIYHTEISKUNTA

Suojeleva tavoite ja sen toteuttamiseksi säädetty normi eivät aina riitä saamaan aikaan toivottua käyttäytymistä. Kuljettajan kännykän käytön tiedetään tutkimusten mukaan kasvattavan onnettomuusriskiä maantieliikenteessä, minkä vuoksi lainsäätäjät on kieltänyt sen. Läheskään kaikki eivät kuitenkaan pidä kieltoa noudattamisen arvoisena.¹⁴ Tarkkaavaisuuden jakautumisen osuutta reaktionopeuden hidastumiseen ei ymmärretä, tai älylaitetta näpräävä kuljettaja syyllistyy arviointiharhaan ja pitää itseään poikkeuksellisen taitavana ajajana, jonka ei tarvitse noudattaa onnettomuuksien ehkäisemiseksi säädettyjä kieltoja.¹⁵

Politiittinen keskustelu paljastaa, että yhteiskunnan pyrkimystä rajoittaa kansalaisten toimintaa ei aina pidetä oikeutettuna suojelemisena. Alkoholipolitiikka on tyypillisesti alue, jossa osa keskustelijoista mieltää lain rajoitukset perusteettomaksi kontrolloimiseksi. Säännösten purkamista perustellaan vetoamalla ihmisten haluun ja kykyyn päättää itse omasta alkoholinkäytöstään.¹⁶ Rajoituksia kannattavat puolestaan sanovat, ettei valinnanvapautta pitäisi tarkastella vain yksilön päätösinä. Ihmisen tausta, elinympäristö, kulttuuri, moninaiset sosiaaliset tilanteet ja erilaiset, usein tiedostamattomat vaikutteet muokkaavat valintojamme. Nautintoaineiden kohdalla valinnanmahdollisuuteen vaikuttavat myös riippuvuudet, joita ne voivat aiheuttaa.¹⁷

Varjelevan yhteiskunnan funktioiden toteuttaminen edellyttää, että kansalaiset osoittavat toisiaan kohtaan solidaarisuutta suostumalla rajoituksiin, vaikka niistä koituu itselle jotain epämuukavuutta. Nekin, joilla ei ole alkoholiongelmia, voivat sitoutua rajoittamaan omaa vapauttaan alkoholihaittojen vähentämiseksi. Yhteiskunnallisissa keskusteluissa rajoittamista puolustetaan myös vetoamalla kolmannen osapuolen hyvään. Aikuisten on rajattava omaa vapauttaan lasten kasvurauhan turvaamiseksi. Yhteiskunnan varjeleva funktio kohdistuu näin rajoittamisena aikuisiin mutta suojelemaan lapsiin.¹⁸

Yhteiskuntaan kohdistettuja kontrolloimissyönteitä ei kannata kuitenkaan sivuuttaa vain vetoamalla kansalaisten väliseen solidaarisuuteen ja kolmannen osapuolten suojelemiseen. Sen sijaan kannattaa

syventyä pohtimaan, millä ehdoin varjeleminen muuttuu kontrolloimiseksi. Varjeluna ilmenevä pahan, haitan tai vahingon estäminen pohjautuu ajatukseen, että rajoituksen asettaja tietää, mikä toisen hyvä on. Tieto luo oikeutuksen estää ja rajoittaa muiden toimintaa. Jos kohde on eri mieltä asiasta, varjeleminen muuttuu hänen kannaltaan kontrolloimiseksi. Siihen tulee helposti myös pakottamisen piirteitä.¹⁹

Hätä toisen hyvästä voi olla niin kova, että pakkoa halutaankin käyttää. Näin tehdään, kun psyykkisesti sairaaksi diagnosoitu, vaarallinen väkivaltarikollinen määrätään tahdosta riippumattomaan hoitoon, jossa häntä voidaan pitää niin kauan kuin hänen arvellaan olevan vaaraksi muille. Aika ajoin julkisuudessa vaaditaan vastaavanlaisen, kohteen suostumuksesta riippumatta toteutettavan hoidon määräämistä myös vaikeista addiktioista tai itsetuhoisuudesta kärsiville ja raskaana oleville päihteidenkäyttäjille.²⁰

Hoitoon pakottamisen vaikeus tuo esiin paha estävän ja varjelevan toiminnan keskeisen ongelman. Hoitaminen on hoidettavan kannalta myönteistä, pakko puolestaan on hänelle jotain kielteistä. Hoidosta ei tule mitään, jos kohde ei suostu siihen eikä salli sitä. Useimmiten vaaditaan vielä enemmän: hoidettavan olisi myös osallistuttava hoitoon omalla panoksellaan, jotta sillä olisi vaikutusta. Ihminen osallistuu kuitenkin vain sellaiseen, mitä hän pitää omalta kannaltaan hyvänä. Pakon käyttäminen puolestaan sivuuttaa ja syrjäyttää pakotet-

11 Pälve 2013, 14; Smith 2005, 371–377.

12 Hallamaa 2017b, 95.

13 Tieliikennelaki 88 §.

14 Liikenneturva 2017.

15 Klassinen nk. superiority fallacy -virhettä koskeva tutkimus käsittelee nimenomaan autoilijoiden käsitystä omasta ajotaidostaan verrattuna muihin kuljettajiin; Svenson 1981, 143–148.

16 Sammallahti 2017.

17 Lääkäriliitto 2017.

18 Lapsiasiainvaltuutettu 2017; Lastensuojelun keskusliitto 2017.

19 Hallamaa 2017b, 238.

20 Nurvala 2008; Pelkonen 2013.

tavan toiveet ja näkemykset vääränlaisina.²¹ Hyvää tarkoittavan sosiaali- ja hoitotyön tehottomuus voi johtua siitä, ettei autettava tunnista tavoitetta myönteiseksi. Onnistuminen edellyttää, että autettava tunnistaa hänen auttamiseensa tähtävien keinojen edistävän hänen kannaltaan hyvää päämäärää. Pakkoon perustuvassa toiminnassa nämä ehdot eivät toteudu.²²

HUOLEHTIVA YHTEISKUNTA

Hyvinvointiyhteiskunnaksi luonnehditulle pohjoismaiselle mallille on tyypillistä laaja julkinen sektori. Yhteiskunta ylläpitää verovaroin rahoitettuja instituutioita, joiden tehtävä on tuottaa erilaisia hyvinvointipalveluita kansalaisille. Osa palveluista kuuluu kaikille maan oikeudenkäyttöpiirissä laillisesti oleskeleville, osa myönnetään laissa määriteltyjen perusteiden nojalla erilaisina etuuksina tai tukina. Yhteiskunta ei tämän ajattelutavan mukaan ole kansalaisten elämään tunkeutuva vieras vallankäyttäjän vaan edustaa meitä kaikkia. Me kansalaiset olemme edustajiemme välityksellä päättäneet, millaista hyvinvointia tarvitsemme ja haluamme ja kuinka rahoitamme sen, ja julkisen sektorin tehtävä on toteuttaa näin määritelty tavoite.²³

Huolehtivaa funktiota toteuttaessaan julkinen valta luo ja vahvistaa kansalaisten toimintaedellytyksiä, tasoittaa ihmisten välisiä eroja ja kompensoi vajauksia ja puutteita. Vaikka osa palveluista on suunnattu vain joillekin ihmisryhmille, kaikki hyötyvät. Pohjoismaisessa mallissa hyvinvoinnin tasaisempi jakaminen kasvattaa myös niiden hyvinvointia, jotka eivät erityispalveluita tarvitse.²⁴ Hyvinvoinnin lisääminen ja tukeminen kansalaisten kannalta myönteisten asioiden toteuttamisena on huolehtivan yhteiskunnan keskeisin tehtävä.

Huolehtivan yhteiskunnan luonnetta voidaan tarkastella kahdesta näkökulmasta. Tavoitteen toteuttaminen ei onnistu ilman käsitystä siitä, mistä hyvinvointi koostuu ja kuinka sitä voidaan tuottaa. Huolehtiva yhteiskunta onnistuu ja epäonnistuu tehtävässään vain suhteessa kansalaisiin. Siksi on tärkeää tarkastella myös sitä, millainen suhde yhteiskunnan ja kansalaisen välille muodostuu.

Monet poliitikot ovat kritisoineet hyvinvointiyhteiskuntaa väittämällä, että se mahdollistaa

toimettomuuden muiden kustannuksella ja että yhteiskunnan tuet turvaavat joskus paremman toimeentulon kuin se, johon tavalliset, itsensä ja perheensä omalla työllään elättävät veronmaksajat joutuvat tyytymään. Arvostelun kärki näyttää kohdistuvan erityisesti siihen, että tukien varassa ei pitäisi pystyä viettämään mukavaa tai huoletonta elämää.²⁵ Ne, joilla on varaa, voivat ja saavat toteuttaa haluajan mielensä mukaan, myös tuhlaillen tai typerästi. Lainsäädäntöön perustuvaan tukeen turvautuville pitää riittää, että kohtuullisiksi tulkitut tarpeet tyydytetään.

Huolehtivan yhteiskunnan kehittyminen hyvinvointiyhteiskunnaksi on ollut jatkuvaa keskustelua inhimillisistä tarpeista ja niiden kohtuullisen tyydyttämisen tasosta. Sote-lainsäädäntö voidaankin tulkita yhteiskunnassa kulloinkin vallitsevaksi käsitykseksi riittävästä tai kohtuulliseksi katsotusta hyvinvoinnista ja sen toteuttamisen edellytyksistä. Kun hyvinvointi määritellään tarpeiden varassa, syntyy erilaisia kohtaanto-ongelmia. Kaikki kansalaiset eivät saa tukia ja palveluja, joihin he lain mukaan olisivat oikeutetut, koska he eivät osaa tai ymmärrä hakea niitä tai he eivät katso tarvitsevansa niitä. Lainsäätäjän käsityksen mukaan tällaisten ihmisten hyvinvointi kohenisi, jos he anoisivat ja ottaisivat vastaan huolehtivan yhteiskunnan heille lupaamia hyviä.

Vain lapsiin kohdistuvat huolehtivan yhteiskunnan palvelut ovat luonteeltaan sellaisia, ettei niitä voi välttää. Yhdistyneiden kansakuntien kehitysindexin näkökulmasta suomalainen koululainsäädäntö takaa kaikille oikeuden saada koulutusta vähintään peruskoulun oppimäärän verran. Suomen lainsäädännön kannalta kyseessä on kuitenkin hyvä, johon osallistumisesta ei voi kieltäytyä, vaan oppivelvollisuus koskee kaikkia alle 15-vuotiaita, jotka eivät ole suorittaneet peruskoulun oppimäärää.²⁶

Aikuiset voivat olla ottamatta vastaan huolehtivan yhteiskunnan tarjoamia palveluita, ellei heidän toimintansa uhkaa muiden terveyttä ja turvallisuutta. Potilaslakiin kirjattu oikeus kieltäytyä hoidosta ei ulotu yleisvaarallista tartuntatautia sairastavaan, vaan hänen on suostuttava terveystieteiden toimiin.²⁷ Enemmistön ja yleisestä hyvästä huolehtiva yhteiskunta muuttuu varjelevaksi tai tarpeen

vaatiessa kontrolloivaksi suhteessa tällaiseen kansalaiseen.

Hyvinvoinnin tuottamista lakisääteisinä palveluina on arvosteltu paitsi tehottomaksi myös kylmäksi tavaksi huolehtia kansalaisista. Tehottomuuskritiikki perustuu käsitykseen markkinoiden ylivertaisuudesta suhteessa muihin järjestelyihin. Yleisluontoinen epäluuloisuus julkisia hyvinvointipalveluja kohtaan puolestaan kohdistaa moitteen siihen, että hyvinvointivaltio muuttaa lähimmäisenrakkauden viranomaistoiminnaksi syömällä yhteiskunnan sosiaalisen perustan.²⁸

Yksityisen armeliaisuuden merkitystä korostavat huomauttavat, että auttamisessa olisi toteutettava lähimmäisyyttä, joka on jotain enemmän kuin vain toisesta huolehtimista virallisen tarvelistauksen varassa. Kriitikoiden mukaan rakkauteen kuuluu myös jokin ihmisen ainutlaatuisen ominaislaadun huomioon ottaminen ja hänen yksilöllisten piirteidensä mukaan toimiminen. Tämä voidaan saavuttaa vain, jos auttajaa ohjaa altruistinen motiivi eivätkä vain lainsäädännön rajaamat tehtävät.²⁹

Tarvepohjaisen arvion mekaanisen soveltamisen vaarat ovatkin ilmeiset. Jotta hyvinvointia todella voitaisiin lisätä ja vahvistaa, ei riitä, että otetaan huomioon yleiset näkökulmat, vaan tukea tarvitsevia ihmisiä on tarkasteltava heidän yksilöllisen tilanteensa kannalta. Perimmäisenä tavoitteena ei ole vain tarpeiden tyydyttäminen vaan ihmisen kaikinpuolinen hyvin voiminen tai kukoistaminen. Tällaisen tavoitteen saavuttaminen voi toteutua vain vähitellen, ajan kuluessa. Tärkeässä osassa siihen pääsemiseksi ovat ihmisen omat taidot ja kyvyt, joiden varassa hän voi itse parantaa omaa elämäänsä ja sen ehtoja. Huolehtivan yhteiskunnan on siksi tarjottava edellytyksiä, joiden varassa kukin kansalainen voi kasvaa ja kehittyä täyteen mittaansa ihmisenä.

HOLHOAVA YHTEISKUNTA

Täysi-ikäinen kansalainen voi tahtoessaan olla turvautumatta huolehtivan yhteiskunnan hänelle suuntaamiin palveluihin, jos hänellä itsellään on riittävästi sellaisia resursseja, että hän voi hoitaa vastaavat palvelut muulla tavoin. Vanhemmat voivat järjestää lastensa opetuksen itse. Palvelujen ul-

kopuolelle jättäytyminen voi johtua tietämättömyydestä tai osaamattomuudesta, mutta sen taustalla voi olla myös se, että ihminen ei katso tarvitsevansa palvelua tai haluaa säilyttää riippumattomuutensa.

Yhteiskunta asettaa avun saamiselle ja vastaanottamiselle ehtoja, jotka ilmenevät itsemäärämis-oikeuden jonkinasteisina rajoituksina. Kansalainen voi mieltää tällaisen toiminnan holhoamiseksi. Huolehtiva yhteiskunta degeneroituu holhoavaksi, kun kansalaiset tuntevat olevansa viranomaistoiminnan kohteita. Hyvinvointi ei lisääny, mutta yksilöllinen toimintatila supistuu.³⁰

Lähimmäisen hyvinvoinnista huolehtiminen on keskeinen osa juutalaiskristillistä moraaliperinnettä. Kristillisessä kontekstissa Uuden testamentin Luukkaan evankeliumin kymmenennen luvun kertomus laupiaasta samarialaisesta on tarjonnut lähimmäisenrakkauden ihanteen. Sen avulla on opetettu, että hyvän tekemistä ei pidä rajoittaa vain omiin läheisiin ja tuttuihin. Kuka tahansa avun tarpeessa oleva on lähimmäinen, jota on autettava. Universaaleja sosiaalipalveluja voidaan pitää tämän ihanteen sekulaarina sovelluksena.

Kertomus laupiaasta samarialaisesta on epäilemättä innoittanut auttamaan ja tarjoaa edelleen avulle suorastaan radikaalin lähtökohdan. Kertomuksella on kuitenkin voinut olla myös haitallinen vaikutus ajattelumme. Se on voinut huomaamatta ohjata pitämään kaikkia avun tarvisijoita pelkkinä passiivisinä kohteina, sellaisina kuin vertauksen tajuuttomaksi pahoinpidelty, tien poskessa viruva mies on. Häntä virvoitellaan, kuljetellaan ja hoivataan.

21 Hallamaa 2017b, 237.

22 Hallamaa 2017b, 166, 175.

23 Hallamaa 2017b, 197.

24 ”Secret of Their Success” 2013.

25 Saari 2017a, 13–14; ks. myös Laihiala & Ohisalo 2017.

26 Perusopetuslaki 7. luku.

27 Mielenterveyslaki 8 §; Tartuntatautilaki 16 §, 21 §, 57 §, 60–65 §; Rikoslaki 4§.

28 Saari 2017b, 103–104.

29 Raunio 1999, 60–61.

30 Riikonen 2017.

Kertomus ei valota millään tavoin sitä, kuka hän on, kuinka hän joutui onnettomaan tilanteeseen, mihin hän oli matkalla ja mitä suunnitelmia hänellä oli. Kertomus on voinut johtaa ajattelemaan, että lähimmäisenrakkkaus on ennen muuta hyvän kohdistamista toiseen auttajan hyväksilyksen varassa. On unohtunut, että jokainen lähimmäinen on aina joku toinen, ihminen hänkin.³¹

Hyvinvointia ja sitä rajaavia tarpeita määritellään lainsäätäjän konstruoi erilaisia kansalaisen malleja ikäkauden, terveydentilan, kulttuurisen taustan ja sosiaalisen ympäristön mukaan. Tämä on yhdenlaista toisen asemaan tai tilanteeseen asettumista, jonka avulla huolehtiva yhteiskunta luonnostelee, mitä hyvä elämä on. Etujen ja tukien saaminen on säädeltyä. Kriteerejä määritellään päättäjät turvautuvat asiantuntijavaltaan, joka johtaa helposti palveluparadoksiin. Yhteiskunnan tarjoamien tukien ja palveluiden tavoitteena on lisätä kansalaisten erilaisia toimintamahdollisuuksia, toisin sanoen voimaannuttaa heitä. Päästäkseen tuen piiriin kansalaisen on kuitenkin ensin osoitettava viranomaiselle kriteerien mukainen tarve, puute tai vajaus. Apua saadakseen on heittäydyttävä avuttomaksi. Asetelma ei edistä luottamusta ja solidaarisuutta vaan ruokkii epäluuloa ja voi houkuttaa tuki- ja etuuskikkailuun.

Huolehtivasta yhteiskunnasta tulee holhoava, jos ihmisistä tulee hyvinvointipalvelujen kohteita. Toiminta ei edistä omaehtoista kukoistamista vaan muuttuu kohdistamiseksi. On vaara luoda epäluulon ja epäluottamuksen yhä syvenevä kehä. Kansalainen suhtautuu epäluuloisesti viranomaisen jokaiseen tarjoukseen peläten oman toimintatilansa kaventumista holhoavien toimien vaikutuksesta. Viranomaisen puolestaan epäilee kansalaisen käyttävän järjestelmää hyväksi omien, yksityisten etujensa toteuttamiseen ilman, että lainsäätäjän palvelun käytölle asettamat tavoitteet edistyvät.

VERTAISTAVA YHTEISKUNTA

Opettaminen, sosiaalityö ja terveydenhoito ovat muuttuneet viime vuosikymmeninä merkittävästi ja muutos on edelleen käynnissä. Siirrytään opettajavaltaisesta oppimisesta kohti vertaistoimijuutta ja itseohjautuvuutta.³² Yhdyskuntasuunnittelussa

ja kaavoituksessa pyritään siihen, että viranomaiset ja kansalaiset kommunikoivat keskenään ja kansalaisten ääni ja ideat pääsevät esiin ja vaikuttavat päätöksiin.³³ Eri alojen säätelyä puretaan tavoitteena tukea kansalaislähtöistä toimintaa ja vapaata yhdessä toimimista. Osallistava työote ei aina toteudu, ja siirtyminen asiantuntijavallasta yhteisövaltaan paljastuu usein vaivalloiseksi tieksi, mutta meneillään on vääjäämätön muutos kohti vertaistavaa yhteiskuntaa.

Miten vertaistavan yhteiskunnan toimintaa voidaan kuvata ja kuinka sen tapa tuottaa hyvinvointia poikkeaa varjelevan ja huolehtivan yhteiskunnan pyrkimyksistä? Tiivistäen voidaan sanoa, että vertaistava yhteiskunta ei tuota hyvinvointia estämällä kansalaisia tekemästä vahingollisia asioita ja realisoimalla sisällöllisiä hyviä heidän käyttöönsä vaan tukemalla kansalaisten toimijuutta luomalla osallistavia palveluita ja edistämällä kansalaisten omaa ja yhteistoimintaa. Vertaistavuudesta voidaan puhua sen perusteella, että ihmisten monista ja monenlaisista eroista huolimatta toimijuus yhdistää kaikkia – siitä huolimatta, että se toteutuu eriasteisena ja eri tavoin. Toimijuus tekee ihmisistä toistensa vertaisia siinä mielessä, että toimiminen on kaikkia ihmisiä perustavalla tavalla yhdistävä asia. Eroista riippumatta olemme kaikki toimijoita siinä yksinkertaisessa merkityksessä, että jokainen pyrkii tavalla tai toisella saamaan aikaan jotain, mitä hän pitää jollain tavalla ja ainakin omalta kannaltaan hyvänä. Jokaisella on päämääriä, joita hän haluaa toteuttaa, ja jokainen etsii keinoja, joiden avulla voisi päästä tavoitteeseensa. Toisen ihmisen pitäminen itsen vertaisena toimijana tarkoittaa sen tunnustamista, että lähimmäinenkin asettaa hyvinä pitämiään tavoitteita, joita hän pyrkii saavuttamaan käytössään olevilla keinoilla.³⁴

Vertaistavan yhteiskunnan perustehtävä on tästä näkökulmasta kansalaisten toimijuuden mahdollistaminen, edistäminen ja tukeminen. Se edellyttää sekä varjelevan että huolehtivan yhteiskunnan tavoitteisiin kuuluvaa toimintaa. Varjeleva yhteiskunta kieltää vahingoittamasta muiden toimintaedellytyksiä. Moraaliset kiellot suojaavat näin jokaisen toimijuutta. Huolehtiva yhteiskunta pitää huolta siitä, että kansalaisilla on aineellisia ja

muuta voimavaroja, joiden varassa he voivat toteuttaa toimijuuttaan. Kansalaisten hyvin voimiseen ja kukoistamiseen tähtäävät toimet edistävät ja tukevat heidän toimijuuttaan.

Vertaistavan yhteiskunnan tehtäviin kuuluu kuitenkin muutakin. Toimijuus ei ole mikä tahansa ominaisuus, koska se on luonteeltaan dynaaminen ja tulee ilmi vain käytäntöön pantuna. Se voi toteutua vain, kun ihmiset toimivat tavoitteellisesti. Suurin osa toimijuudesta toteutuu vuorovaikutuksessa muiden toimijoiden kanssa ja kaikki yksilö- ja yksinäistoimintakin on sosiaalista ainakin siinä mielessä, ettei kukaan voi varttua toimijaksi yhteisöstä irrallaan. Ihmiset vaikuttavat toisiinsa ja toistensa toimintaan ja sen edellytyksiin kaiken aikaa monella tavalla. Toimijuuden ottaminen tarkastelun keskipisteeksi tarkoittaa siksi toimintaan sisältyvän vuorovaikutuksellisuuden huomioon ottamista. Vuorovaikutuksellinen toimijuus toteuttaa vastavuoroisuutta, joka pätee molempiin suuntiin. Vertaistava yhteiskunta ei vain vaadi kansalaisia rajoittamaan itseään eikä ainoastaan kohdista heihin hyvinvointipalveluja vaan edellyttää osallistumista ja vastuun kantamista. Vastavuoroisuus sitoo myös kansalaiset toisiinsa.

Varjelevaa funktiota toteuttaessaan yhteiskunta toimii kuin lasta vahingoilta varjeleva isä ja huolehtivaa tehtävää hoitaessaan kuin lapsen tarpeista huolehtiva äiti. Vertaistavan yhteiskunnan toiminta voidaan puolestaan rinnastaa sisarusten suhteeseen. Vaikka sisarusten välillä otetaan huomioon erot ja erilaisuus, jokaisen on osallistuttava ja tehtävä oma osansa kykyjensä ja mahdollisuuksiensa mukaan. Sisarukset ovat tarvittaessa valmiit auttamaan toisiaan, mutta keskinäisessä työnjaossa pyritään tasapuolisuuteen ja vaaditaan oikeudenmukaisuuden toteuttamista.

Todellisille sisarusuhteille on tyypillistä, että mitkä tahansa jakamista koskevat kysymykset saavat helposti aikaa riidan. Olipa asiana jonkin herkun osittaminen tai epämiellyttävien kotitöiden hoitaminen, jako-osuuksista ruvetaan herkästi tappelemaan. Sisarusriidat kuvaavat vertaistavaan toimintaan olennaisesti kuuluvia ristiriitoja. Toimijuuden ottaminen lähtökohdaksi edellyttää sen tunnustamista, että ihmiset voivat pyrkiä aivan

eri tavoitteisiin ja heidän päämääränsä voivat olla ristiriidassa keskenään. Vastavuoroisuus rajaa pois mahdollisuuden suhtautua muihin kontrolloivasti tai pyrkiä saamaan heidät oikealle tielle holhoamalla. Vertaistava yhteiskunta ei toteuta kansalaisten hyvää pitämällä heitä kohteina, jolle voidaan tehdä hyvää heiltä mitään kysymättä. Sekä kontrolloiminen että holhoaminen sivuuttavat henkilön toimijana. Samalla ne vähättelevät lähimmästä moraalisesti vastuullisena ihmisenä. Holhoaminen ja kohdistaminen rajaavat moraalisen harkinnan vain holhoavan ja kohdistajan asiaksi.³⁵

Sisarussuhteissa jakoerimielisyyksiä koskevia riitoja voidaan vähentää, jos voidaan nojautua periaatteisiin, jotka kaikki voivat hyväksyä. Kun jakolinjat voidaan perustella niin, että kaikki ovat niistä samaa mieltä, päästään sopimukseen. Vastaavasti vertaistavan yhteiskunnan toimintaperiaatetta kansalaisten hyvinvoinnin edistäjänä voidaan yksinkertaisimmin kuvata sopimusmenettelyä. Lait ovat ihmisten yhdessä laatima sopimus, joka takaa kansalaisille erilaisia oikeuksia mutta ilmenevät muille kieltoina olla puuttumatta oikeuden rajaamaan toimintaan. Se, että kansalaiselle on taattu oikeus johonkin, ilmenee muille kieltona olla puuttumatta sen toteuttamiseen. Oikeudet luovat toimintatilaa, jossa ihmiset ovat vapaita toimimaan haluamallaan tavalla ja toteuttamaan omia päämääriään yksin tai yhdessä muiden kanssa.³⁶

Kansalaisoikeuksille rakentuvassa yhteiskunnassa ei tavoitella eheyttä, joka perustuisi yhteisesti jaetuille sisällöllisille hyväksytyksille. Sen sijaan tunnustetaan, että ihmiset ja ihmisryhmät tavoittelevat erilaisia, usein keskenään ristiriitaisia asioita. Syntyviä konflikteja selvitetään ja ratkaistaan poli-

31 Hallamaa 2017, 212–213.

32 Nissilä 2015.

33 Kuntalaki 27 §.

34 Hallamaa 2017b, 90, 258.

35 Hallamaa 2017b, 251–252.

36 Hallamaa 2017b, 197–198.

tiikan avulla. Vaikka käytännössä erilaiset lobbarit ja eturyhmät pyrkivät ohjailemaan päätöksentekoa, ihanteena on, että ratkaisuihin päädytään tiedon ja harkinnan varassa. Tavoitteena on löytää paras lopputulos reilun keskustelun avulla, jossa erilaiset, hyvin perustellut näkemykset ottavat toisistaan mitaa. Keskustelussa kaikki osapuolet pyrkivät yhdessä löytämään ratkaisuja, jotka kaikki voisivat hyväksyä. Ihanteellisessa tapauksessa lopputulos ei ole laiha kompromissi vaan ratkaisu, jossa eri osapuolten intressit on voitu sovittaa yhteen uutta luovalla tavalla.³⁷ Monipuoluedemokratiaan perustuva päätöksenteko edellyttää eri tavoin ajattelevien kunnioittamista tai ainakin sietämistä. Päätöksiä ei voida tehdä neuvottelematta ja erilaisia näkökantoja sovittelematta. Päätöksenteko on usein hidasta, eikä lopputulos ole aina kenenkään mielen mukainen.

Länsimainen ajatteluperinne tarjoaa hyvät välineet ymmärtää ja perustella yhteiskunnan varjелеvan ja huolehtivan funktion mukaista toimintaa. Ne vastaavat deontologisen etiikan ja utilitarismin muotoiluja ja tavoitteita. Vertaistavaan yhteiskuntaan siirtymisen ongelmat – kuinka saada ihmiset osallistumaan, sitoutumaan, luottamaan ja toimimaan yhdessä – ilmentävät, että tarvitsemme uudenlaisia moraaliresursseja. Miten ristiriitaisia tavoitteita voitaisiin sovittaa hedelmällisellä tavalla yhteen? Kuinka vastavuoroista moraalitoimijuutta voidaan edistää ja millaisia edellytyksiä se vaatii toteutuakseen? Voidaanko rakentavan yhteistoiminnan avuksi muotoilla periaatteita?

Vertaistavan yhteiskunnan ihanne on vaativa, koska se edellyttää ristiriitojen kestämistä ja jatkuvaa julkisessa keskustelussa esitettyjen käsitysten arvioimista. Siihen kuuluvat myös halu ja valmius haastaa muut ja kyseenalaistaa heidän näkemyksensä rakentavan kriittisesti. Vertaistava yhteiskunta edellyttää luottamuksen rakentamista sen uskon varaan, että ihmisten kohtalot punoutuvat toisiinsa. Kenenkään hyvä ei voi toteutua irrallaan muiden hyvästä ja niin kauan kuin joku lähimmäinen voi huonosti, myös jokaisen muun hyvin voiminen on vajaata.³⁸

HEITTEILLEJÄTTÖYHTEISKUNTA

Vertaisuus on vaativa ihanne, ja myös vertaistavan yhteiskunnan toiminta voi vääristyä niin, ettei

tuoteta hyvinvointia vaan huonosti voimista ja osallisuuden sijaan edistetään osattomuutta. Se, etteivät yhteiskunnan hyvinvointipalvelut ole tukeneet kansalaisten toimijuutta vaan tehneet heistä kohteita, näkyy esimerkiksi ilmiössä, jota kuvataan ylisukupolvisena osattomuutena. Toimeentulotuki ei autakaan ihmistä jaloilleen ja selviämään tilapäisen hankalan tilanteen yli.³⁹ Se muuttuu pääasialliseksi tulonlähteeksi vuosikymmenten ajaksi niin, että myös tuen saajan lapset ja lapsenlapset ajautuvat elämään pääosin tukien varassa. Kun itsenäinen toimijuus heikkenee, se ohjaa myös tulevien sukupolvien käsityksiä omista mahdollisuuksista. Vastaavalla tavalla lastensuojelun palveluiden kohteena oleminen lapsuudessa lisää todennäköisyyttä päätyä omassa vanhemmuudessa lastensuojelun asiakkaaksi. Palvelut eivät ole riittäviä tai oikea-aikaisia niin, että ne loisivat ja tukisivat selviytymistä. Voi syntyä järjestelmän luomaa avuttomuutta, joka periytyy vanhemmilta lapsille osana opittuja selviytymiskeinoja.⁴⁰

Kontrolli- ja holhoamisyyhteiskunnan ote tuntuu kansalaisesta kuristavalta, kun julkinen valta kohdistaa rajoitteita ja toimenpiteitä ihmiseen ilman, että tämä tunnistaa niiden edistävän omaa hyvänsä. Palvelujen purkaminen voi kuitenkin luoda heitteillejättöyhteiskunnan, jossa jokaisen edellytetään selviävän omin neuvoin tai ainakin itse selvittävän, mistä ja millaista apua on saatavilla ja millaisia lomakkeita tai anomuksia on täytettävä tukea löytääkseen. Jo palvelujen vieminen verkkoon voi johtaa siihen, että osa kansalaisista syrjäytetään niiden ulottumattomiin. Osallistavan vastuuttamisen ja heitteillejätön raja voi olla hiuksenhieno.

Erikoistuneisiin tehtäviin perustuvat instituutiot voivat synnyttää myös näennäisvertaistamista. Asiantuntijuuteen kuuluu spesifiin tietämykseen ja hioutuneisiin taitoihin perustuvaa valtaa. Kansalaisten osallistaminen voi jäädä alkutekijöihin, jos asiantuntija on varma oman, ekspertiisiin perustuvan näkemyksensä ylivertaisuudesta. Kansalaisille annetaan silloin puuhastelurooleja ja heidän näkemyksiään pidetään kokemusasiantuntijuuden tuottamina tunteenilmauksina, joihin ei ajatella sisältyvän mitään päätöksenteon kannalta tärkeää informaatiota eikä huomiota ansaitsevia näkökohtia.

VASTAVUOROISUUDEN TOTEUTUMINEN HYVINVOINNIN TUOTTAMISEN MALLEISSA

Varjelevaa tehtäväänsä toteuttaessaan yhteiskunta keskittyy ennen muuta haitallisten ja vahingollisten asioiden estämiseen ja ehkäisemiseen. Kansalaisten kannalta tavoitteen toteuttaminen perustuu kieltoihin, jotka kertovat, mitä ihmiset eivät saa toisilleen tehdä. Ne tähtäävät yksinkertaistaen siihen, että ihmiset pysyttelevät erossa toisistaan. Yhdessä toimimista varjeleva yhteiskunta ei eksplisiittisesti edistä. Se on kuitenkin tärkeä edellytys vaativien tavoitteiden saavuttamiselle. Jos ihmiset sitoutuvat noudattamaan keskeisiä arvoja suojelevia kieltoja, he eivät ole toistensa kurkussa eivätkä lompakolla.

Huolehtiva yhteiskunta tuottaa hyvinvointia. Se ei ole mahdollista, elleivät ihmiset ole ainakin jollain tavalla tekemisissä keskenään. Lähtökohtana on käsitys tarpeista ja niiden tyydyttämisen ehdoista. Tavoitteena on hyvin voiminen, mutta on epäselvää, mikä osuus kansalaisella on tällaisessa toiminnassa.

Vertaistavaa tavoitetta toteuttaessaan yhteiskunnan toiminta on luonteeltaan toisenlaista. Osallistavaa vertaisuutta ei voida lainkaan toteuttaa ilman kansalaisten panosta, osallistumista ja yhteistoimintaa. Koska vertaistavan yhteiskunnan perusidea on kansalaisten yhteinen ja vastavuoroinen toimijuus, se on luonteeltaan dynaaminen. Yhteiskunta eivät ole viranomaiset ja instituutiot vaan kansalaiset ja heidän muodostamansa erilaiset toiminnalliset yhteenliittymät. Ajatus yhteiskunnallisista voimavaroista on rakennettu sisään vertaistavan yhteiskunnan ideaan.

Moraaliperinteessä yhteiskunnan vertaistavaan tehtävään on kiinnitetty vähemmän huomiota kuin sen varjelemaan ja huolehtivaan funktioon. Tämä voi johtua siitä, että ajatus ihmisten vertaisuudesta, perimmäisestä yhdenveroisuudesta ja tasa-arvoisuudesta, on historiallisesti melko tuore. Perinteiset ihmisyhteisöt ovat autoritaarisia ja hierarkkisia. Hallitsijat käseivät ja kieltävät ja vallanpitäjät estävät ja rajoittavat. Huolehtivaa lähimmäisenrakautta on toteutettu armeliaisuutena, hyväosaisten huono-osaisiin suuntaamana kohdistamisena, johon kuuluu sivujuonteena paheksunta ja usein

tuomitseminen, kun ajatellaan huono-osaisten joutuneen asemaansa – ainakin osittain – omasta syystä.

Vertaistavan yhteiskunnan idea on läpeensä poliittinen. Sitä ei voida toteuttaa autoritaarisesti tai enemmistön hyväksytyksen varassa vaan se edellyttää toteutuakseen kaikkien poliittista osallistumista. Demokraattisissa kansalaisyhteiskunnissa ja niiden välisissä suhteissa on opittu toisen maailmansodan jälkeen jotenkuten ja kompuroiden selvittelemään asioita rauhanomaisesti ja rakentamaan yhteiskuntia, joissa kaikille pyritään takaamaan hyvä elämä. Nämä saavutukset eivät tunnu olevan kovin hyvässä huudossa, eivätkä monet tunnu arvostavan niitä. Ihmiskunnan historiassa ne ovat kuitenkin suurenmoisia menestyksiä.⁴¹

Vertaistavuuden toteuttaminen on vaikeaa paitsi käytännöllisistä syistä myös sen vuoksi, että monet sen edellytykset ovat ihmisten luontaisten taipumusten vastaisia. Vertaistava hyvinvoinnin toteuttaminen edellyttää ristiriitojen myöntämistä ja kohtaamista. Ihminen pyrkii kuitenkin mieluummin tasapainotilaan, jota eri suuntiin vetävät vaatimukset eivät häiritse. Konflikteja pyritään välttämään myös järkevän päätöksenteon näkökulmasta vahingollisin tavoin esimerkiksi sulkemalla tietoisuudesta omien käsitysten kanssa yhteen sopimaton tieto tai leimaamalla omien käsitysten vastustajat tyhmiksi tai pahoiksi.

Vertaistavan yhteiskunnan idea poikkeaa varjelevan ja huolehtivan yhteiskunnan ihanteista myös siinä, että sen tavoitteet ovat avoimet. Kieltojen ja hyvinvoinnin tuottamisen tavoitteena on jokin edeltä tiedetty tai luonnosteltu asiointila. Yhteisen toimijuuden varaan perustuva yhteistoimintamalli

37 Hallamaa 2017b, 278–279.

38 Hallamaa 2017b, 256–279.

39 Surakka & Pyykkönen & Myrskylä & Saari 2017; Lyly 2016, 30–32; Törölä 2013.

40 Tanila & Ämmälä 2016.

41 Ks. esim. Harari 2017, 21–25.

on luonteeltaan toisenlainen, koska ei voida etukäteen tietää, mihin se johtaa. Tällaiset, ainakin osittain avoimet tavoitteet ovat kuitenkin tyypillisiä ihmisten välisen yhteistoiminnan parhaille muodoille.⁴²

Vastavuoroinen toimijuuden tunnustaminen luo ja syventää luottamusta, tekee yhdessä toimimisesta turvallista ja avaa näin tilaa ilolle ja luovuudelle. Ne puolestaan viitoittavat tietä johonkin, jota kukaan ei ole osannut suunnitella eikä siksi ottaa tavoitteeksi. Vertaistavan ajattelutavan uutta luova voima perustuu siihen, että se edellyttää irtaantumista välineellisestä ajattelusta. Ihmisiä yhdistävän toimijuuden tunnustaminen on myös vapautumista ajatuksesta, että ihmiset ovat toisilleen ennen muuta välineitä kunkin omien tavoitteiden toteuttamiseen tai että yhteistyö on osapuolille vain keino jonkin päämäärän saavuttamiseksi. Vertaisuuteen perustuvan vastavuoraisuuden ihanne sisältää ajatuksen ihmisistä itseisarvoisina persoonina, jotka yhteinen ihmisyyys liittävät toisiinsa.⁴³

Välineitä ja keinoja voidaan käyttää vain ennalta määriteltujen tavoitteiden saavuttamiseen. Luopumalla välineajattelusta suhteessa toisiimme luomme tilaa sellaiselle yhdessä toimimiselle, joka ylittää sen, mitä olemme osanneet suunnitella. Tällaisissa suhteissa jokainen sitoutuu myös yhteiskunnan varjelevan ja huolehtivan funktion vaatimuksiin inhimillisen toimijuuden suojaamiseksi ja vahvistamiseksi.

Vertaistavan yhteiskunnan luominen on vasta alussa. Hanke ei voi onnistua, ellei kaikkien näkemyksiä ja asiantuntemusta saada yhteiseen käyttöön. Uudistamisen ensisijainen haaste ei ole hyvien käytäntöjen kokoaminen tai tehottomuuspesäkkeiden paljastaminen vaan uudenlaisen ajattelutavan omaksuminen. Sosiaalisten innovaatioiden historiasta tiedämme, että se kestää kauan ja on työlästä.

Jaana Hallamaa, prof.
jaana.hallamaa@helsinki.fi

42 Hallamaa 2017b, 282.

43 Hallamaa 2017b, 283.

KIRJALLISUUS

- Arffman, Kaarlo
2008 *Auttamisen vallankumous: Luterilaisuuden yritys ratkaista köyhyyden aiheuttamat ongelmat*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran julkaisuja 343.
- Coffee, Neil
2012 ”Reciprocity”. *The Encyclopedia of Ancient History*. John Wiley & Sons, Inc. DOI: 10.1002/9781444338386.wbeah06274
- Eräsaari, Risto & Rahkonen, Keijo (toim.)
2001 *Työväenkysymyksestä sosiaalipolitiikkaan: Yrjö-Koskisesta Heikki Warikseen*. Helsinki: Gaudeamus.
- Fehr, Ernst, & Simon Gächter
2000 ”Fairness and Retaliation: The Economics of Reciprocity”. *Journal of Economic Perspectives*, 14:3, 159–181. DOI: 10.1257/jep.14.3.159
- Goodin, Robert E.
1995 *Utilitarianism as a Public Philosophy*. Cambridge Studies in Philosophy and Public Policy. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hallamaa, Jaana
2017a ”Kunnollisuuden moraalista aikuiseen lähimmäisenrakkauteen.” *Sisäänkäyntejä Raamattuun: Tulkitsijan kirja*. Toim. Petri Luomanen & Niko Huttunen & Kalevi Virtanen. Helsinki: Kirjapaja, 207–226.
- 2017b *Yhdessä toimimisen etiikka*. Helsinki: Gaudeamus.
- Harari, Yuval Noah
2017 *Homo Deus: Huomisen lyhyt historia*. Suom. Jaana Iso-Markku. Helsinki: Bazar.
- Hennock, E. P.
2007 *The Origin of the Welfare State in England and Germany, 1850–1914: Social Policies Compared*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hiilamo, Heikki
2017 *Pakko tehdä valinnanvapaus*. <https://yle.fi/uutiset/3-9610024>; julkaistu 15.5.2017. (11.10.2017).
- Juvonen, Anna
2014 ”Kokkila jyrähti: Suomi kuin ulkoilmamuseo.” *Kauppaliehti* 22.8.2014. <https://www.kauppaliehti.fi/uutiset/kokkila-jyrahti-suomi-kuin-ulkoilmamuseo/Xcm5iMLX#!> (11.10.2017).
- Kunnamo, Ilkka
2017 ”Tietotekniikka potilaiden ja lääkärin käytössä.” *Lääkäriproffessio: Professionaalisuus lääkärin työssä*.

- Toim. Amos Pasternack & Raimo Puustinen & Jaana Hallamaa. Helsinki: Duodecim, 114–126.
- Kuntalaki
- 2015 Kuntalaki 410/2015. <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2015/20150410> (11.10.2017).
- Laihiala, Tuomo & Ohisalo, Maria
- 2017 ”Sosiaalipummit leipäjonoissa? Kansalaisten käsityksiä huono-osaisten ansaitsevuudesta.” *Sosiaaliturvariippuvuus: Sosiaalipummit oleskeluyhteiskunnassa?* Toim. Juho Saari. Tampere: Suomen yliopistopaino, 233–258. http://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/100775/Saari_Sosiaaliturvariippuvuus.pdf?sequence=1
- Lapsiasiavaltuutettu
- 2017 ”Lapsiasiavaltuutettu: Hallituksen peruttava esitys limuviinoista.” *Etelä-Suomen Sanomat* Kotimaa 2.12.2016, päivitetty 7.7.2017. <http://www.ess.fi/uutiset/kotimaa/art2324869> (12.10.2017).
- Lastensuojelun Keskusliitto
- 2017 ”Lastensuojelun Keskusliiton lausunto hallituksen esityksestä alkoholilain kokonaisuudistukseksi.” <https://www.lskl.fi/materiaali/lastensuojelun-keskusliitto/LSKL-lausunto-alkoholilain-kokonaisuudistuksesta.pdf>. 16.1.2017. (12.10.2017)
- Liikenneturva
- 2017 ”Kännykkää käyttävät autoilijat pelottavat”. Liikenneturva 4.1.2017. <https://www.liikenneturva.fi/fi/ajankohtaista/tiedote/kannykkaa-kayttavat-kuljettajat-pelottavat>. (12.10.2017).
- Lyly, Auri
- 2016 *Sosiaalinen raportointi asiakastiedon tuottajana: Esimerkkinä aikuissosiaalityö ja lastensuojelu*. Tutkimuksia ja raportteja 2/2016: Helsingin kaupunki. Sosiaali- ja terveysvirasto. <https://www.hel.fi/static/sote/hankkeet/sosiaalinen-raportointi-asiakastiedon-tuottajana.pdf>
- Lääkäriliitto
- 2017 Julkilausuma: Alkoholiuudistus vaarantaa terveyden ja talouden. Julkaistu 12.5.2017, päivitetty 12.5.2017. <https://www.laakariliitto.fi/uutiset/lausunnot/alkoholiuudistus-vaarantaa-terveyden-ja-talouden/> (12.10.2017)
- Metz, Karl
- 2008 *Die Geschichte der sozialen Sicherheit*. Stuttgart: W. Kohlhammer
- Mielenterveyslaki (166/1990)
- 1990 Mielenterveyslaki 166/1990. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1990/19901116> (11.10.2017).
- Miller, David
- 2017 ”Justice.” *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Fall 2017 Edition). Ed. Edward N. Zalta. <https://plato.stanford.edu/archives/fall2017/entries/justice/> (12.10.2017).
- Nissilä, Maija-Leena
- 2015 ”Ops! Oppiminen uusiksi.” *Opettaja* 1/2015. <http://opettaja.fi/cs/opettaja/jutut?juttuID=1408910277036> (17.10.2017)
- Nuotio, Kimmo
- 2001 ”Rudolf von Jhering – oikeus yhteiskunnan elinehtoja suojaamassa.” *Filosofien oikeus 1*. Toim. Jarkko Tontti & Kaisa Mäkelä & Heta Gylling. Helsinki: Suomalainen lakimiesyhdistys, E-sarja 2. 285–312.
- Nurvala, Raili
- 2008 ”Päihdeäidit pakkohoitoon.” *Iltalehti*. 28.1.2008. http://www.iltalehti.fi/uutiset/200801287127517_uu.shtml (31.3.2017)
- Pelkonen, Jaana
- 2013 ”Päihdeäidit pakkohoitoon.” *Uusi Suomi*. Puheenvuoro 23.9.2013. <http://jmpelkon.puheenvuoro.uusisuomi.fi/150035-paihdeaidit-pakkohoitoon>. (31.3.2017)
- Perusopetuslaki
- 1998 Perusopetuslaki (1998/628) <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1998/19980628?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=Perusopetuslaki%20> (12.10.2017).
- Raunio, Antti
- 1999 ”Kohti yhteistä ja korkeinta hyvää: Roomalaiskatolisen kirkon yhteiskunnallisen opetuksen keskeiset periaatteet.” *Rahan teologia: Lopun ajan sosiaalietiikka*. Toim. Jaana Hallamaa. Jyväskylä: Atena Kustannus, 45–63.
- 2007 *Järki, usko ja lähimmäisen hyvä: Tutkimus luterilaisen etiikan ja diakonian teologian perusteista*. Helsinki: Suomalaisen teologisen kirjallisuusseuran julkaisuja 252.
- Riikonen, Jose
- 2017 ”Ossi Nyman ei tee töitä ja sanoo, että työvoimatoimisto on ihmisoikeusloukkaus – näin ’ideologisesti työtön’ taktikoi itselleen yhteiskunnan tuet.” *Helsingin Sanomat*. 13.10.2017 <https://www.hs.fi/elama/art-2000005405564.html> (17.10.2017).

- Rikoslaki
1889 Rikoslaki <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1889/18890039001?search%5Btype%5D=pika&search%5Bpika%5D=Rikoslaki> (17.10.2017).
- Saari, Juho
2017a ”Oleskeluyhteiskunta.” *Sosiaaliturvariippuvuus: Sosiaalipummit oleskeluyhteiskunnassa?* Toim. Juho Saari. Tampere: Suomen yliopistopaino, 13–37.
2017b ”Voiko hyvinvointivaltio selviytyä? Schumpeterin näkökulma.” *Sosiaaliturvariippuvuus: Sosiaalipummit oleskeluyhteiskunnassa?* Toim. Juho Saari. Tampere: Suomen yliopistopaino, 97–116. http://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/100775/Saari_Sosiaaliturvariippuvuus.pdf?sequence=1
- Sammallahti, Tere
2017 ”Eduskuskunnan[!] alkoholifarssi.” *Uusi Suomi*. Puheenvuoro. 26.9.2017. <http://teresammallahti.puheenvuoro.uusisuomi.fi/243453-eduskuskunnan-alkoholifarssi>. (12.10.2017).
- Secret of Their Success
2013 ”The Secret of Their Success.” *The Economist*. 31 January 2013. <https://www.economist.com/news/special-report/21570835-nordic-countries-are-probably-best-governed-world-secret-their> (12.10.2017).
- Smith, C. M.
2005 ”Origin and Uses of *Primum Non Nocere* – Above All, Do No Harm!” *The Journal of Clinical Pharmacology*. 45:4, 371–377. DOI: 10.1177/0091270004273680.
- Strandberg, Timo
2014 ”Kuoleman lääketiede – haurastumisen näkökulma.” *Vanhuuskuolema*. www.duodecim.fi/konsensus. Suomalainen lääkäriseura Duodecim/ Suomen Akatemia, 17–21.
- Surakka, Anne & Pyykkönen, Topias & Myrskylä, Pekka & Saari, Juho
2017 ”Kerran asiakas, aina asiakas? Viimesijaisen turvan pitkäaikaisasiakkuus 2000-luvun Suomessa.” *Sosiaaliturvariippuvuus: Sosiaalipummit oleskeluyhteiskunnassa?* Toim. Juho Saari. Tampere: Suomen yliopistopaino, 155–188. http://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/100775/Saari_Sosiaaliturvariippuvuus.pdf?sequence=1
- Svenson, Ola
1981 ”Are We All Less Risky and More Skillful than our Fellow Drivers?” *Acta Psychologica* 47: 2. 143–148.
- Tanila, Taru & Ämmälä, Annukka
2016 *Lastensuojeluasiakkuus omassa lapsuudessa sekä vanhemmuudessa: Kokemuksia lastensuojeluasiakkaiden ylisukupolvisuudesta asiakkaiden näkökulmasta*. Opinnäytetyö. Seinäjoen ammattikorkeakoulu. <http://docplayer.fi/46012014-Lastensuojeluasiakkuus-omassa-lapsuudessa-seka-vanhemmuudessa.html> (17.10.2017).
- Tartuntatautilaki (1227/2016)
2016 Tartuntatautilaki 1227/2016. <https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2016/20161227> (12.10.2017).
- Törölä, Miisa
2013 ”Oikeuspsykiatristen potilaiden sosiaalinen tausta.” *Huono-osaisten hyvinvointi Suomessa*. Toim. M. Niemelä, M. & J. Saari. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 80–107.